

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK
TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI

“ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR MEROSINING SHARQ DAVLATCHILIGI VA MADANIYATI RIVOJIDA TUTGAN O‘RNI”

mavzusidagi III xalqaro ilmiy-nazariy va
amaliy anjuman materiallari

2026-yil 12-fevral

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI
VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

O‘ZBEKISTON YOZUVCHILAR UYUSHMASI

BOBUR NOMLI XALQARO JAMOAT FONDI

**ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR
MEROSINING SHARQ DAVLATCHILIGI VA
MADANIYATI RIVOJIDA TUTGAN O‘RNI**

III xalqaro ilmiy-nazariy va amaliy anjuman materiallari

Toshkent – 2026

**O‘ZBEK, QORAQALPOQ VA INGLIZ PAREMIOLOGIYASIDA
ZONIM KOMPONENTLI MAQOLLARNING LINGVOKOGNITIV
XUSUSIYATLARI
LINGUOCOGNITIVE CHARACTERISTICS OF PROVERBS WITH
ZONYMIC COMPONENTS IN UZBEK, KARAKALPAK AND
ENGLISH PAREMIOLOGY**

Turdiyeva Roza Sultanmuratovna

Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti

E-mail: roseturdiyeva@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8298-2682

DOI: [10.52773/tsuull.conf.2026./XBEC2989](https://doi.org/10.52773/tsuull.conf.2026./XBEC2989)

Annotatsiya. *Mazkur maqolada o‘zbek, qoraqalpoq va ingliz tillaridagi zoonim komponentli maqollar lingvokognitiv yondashuv asosida tahlil qilinadi. Zoonimlar xalq tafakkuri, milliy madaniyat va konseptual tizimni aks ettiruvchi muhim semantik birliklar sifatida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijasida hayvon obrazlari orqali inson xarakteri, ijtimoiy munosabatlar, axloqiy baholash va madaniy qadriyatlar konseptual metafora hamda ramziy-semiotik mexanizmlar orqali ifodalanishi aniqlanadi. Uch til materialini qiyosiy o‘rganilib, milliy va universal kognitiv modellar belgilab beriladi.*

Kalit so‘zlar: *zoonim, maqol, lingvokognitiv tahlil, konsept, metafora, madaniy kod, paremiologiya, qiyosiy tilshunoslik.*

Annotation. *This article analyzes proverbs containing zoonym components in the Uzbek, Karakalpak, and English languages from a linguocognitive perspective. Zoonym units are examined as important semantic elements that reflect national culture, worldview, and conceptual systems. The study reveals that through animal imagery, human character, social relations, moral evaluation, and cultural values are expressed by means of conceptual metaphors and symbolic-semiotic mechanisms. The materials of the three languages are comparatively investigated, and both national and universal cognitive models are identified.*

Keywords: *zoonym, proverb, linguocognitive analysis, concept, metaphor, cultural code, paremiology, comparative linguistics.*

Til – inson tafakkurining asosiy namoyon bo‘lish shakli bo‘lib, unda millatning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi va madaniy qadriyatlari mujassam. Bu jihat ayniqsa xalq og‘zaki ijodida, xususan, maqollarda yaqqol namoyon bo‘ladi. Maqollar – jamiyat tomonidan asrlar davomida sinovdan o‘tgan hayotiy tajriba va baholash mezonlarining ixcham ifodasidir.

Zoonim komponentli maqollar esa paremiologik fondning eng obrazli va kognitiv jihatdan boy qatlamlaridan biridir. Hayvon nomlari orqali insonning fe'l-atvori, ijtimoiy roli, axloqiy sifatlari hamda jamiyatdagi munosabatlarni ramziy tarzda ifodalanadi. Shu bois zoonimlar oddiy nominativ birlik emas, balki madaniy-kognitiv kod vazifasini bajaradi.

Lingvokognitiv yondashuv til birliklarini inson ongidagi konseptlar, bilim tuzilmalari va tajriba modellariga bog'lab o'rganadi [Lakoff, Johnson, Langacker, 1980; 2008]. Mazkur maqolada aynan shu yondashuv asosida o'zbek, qoraqalpoq va ingliz tillaridagi zoonim komponentli maqollar tahlil qilinadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ishda quyidagi metodlardan foydalanildi:

- Lingvokognitiv tahlil – maqollarda ifodalangan konseptual modellarni aniqlash

- Semantik tahlil – zoonimlarning baholovchi va obrazli ma'nolarini ochish

- Qiyosiy metod – uch til materialini solishtirish

- Kontekstual-madaniy talqin – hayvon obrazlarining madaniy asoslarini aniqlash

Nazariy asos sifatida konseptual metafora nazariyasi [G. Lakoff, M. Johnson, 1980], kognitiv semantika [Z. Kövecses, 2005], paremiologiya [W. Mieder, 2004] va turkiy tilshunoslikdagi frazeologik tadqiqotlar xizmat qildi.

Zoonimlarning lingvokognitiv mohiyati

Zoonimlar til tizimida faqat biologik obyekt nomi sifatida emas, balki inson ongidagi baholovchi va tajribaviy bilimlar bilan boyigan konseptual birlik sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, **bo'ri, tulki, it, ot, qo'y** kabi hayvonlar ko'plab xalqlarda ma'lum xulq-atvor modeli bilan bog'langan.

Kognitiv nuqtai nazardan zoonim komponentli maqollar quyidagi konseptual mexanizmlar asosida shakllanadi:

1. **Konseptual metafora** – INSON HAYVON ORQALI TUSHUNTIRILADI
2. **Baholovchi model** – ijobiy yoki salbiy sifat yuklanadi
3. **Madaniy prototip** – hayvon xalq hayotidagi roli asosida talqin qilinadi
4. **Ramziy-semiotik kod** – zoonim ijtimoiy ma'noni yashirin tarzda uzatadi

O'zbek tilida zoonim komponentli maqollar. O'zbek paremiologiyasida zoonimlar asosan axloqiy baholash va ijtimoiy munosabatlarni ifodalaydi.

Bo'ri konsepti

Bo'ri ko'pincha yovuzlik, ochko'zlik va tajovuz timsoli:
“*Bo'ri o'g'zi yesa ham qon, yemasa ham qon.*”
Bu maqolda BO'RI – XAVF va SHAFQATSIZLIK konseptini ifodalaydi.

Tulki konsepti

Tulki – ayyorlik va makkorlik timsoli:
“*Tulkining dumiga o't tushsa ham, ayyorligini qo'ymaydi.*”

Ot konsepti

Ot – sadoqat, mehnat va kuch ramzi:
“*Ot egasini tanir.*”

Bu yerda hayvon va inson o‘rtasidagi sodiqlik konsepti aks etadi.

It konsepti

Ikkilamchi bahoga ega: sadoqat ham, tahqir ham:
“*It hurar, karvon o‘tar.*”

O‘zbek maqollarida zoonimlar asosan axloqiy me‘yor va ijtimoiy baholash vositasidir.

Qoraqalpoq tilida zoonim komponentli maqollar. Qoraqalpoq xalqining tarixiy turmushi chorvachilik bilan bog‘liq bo‘lgani bois zoonimlar xo‘jalik tajribasiga yaqin konseptlar bilan aloqador.

Túye

Sabr va chidamlilik ramzi. Cho‘l sharoitidagi hayot bilan bog‘liq tajriba aks etadi.

“*Túyeniñ tanıǵanı jantaq.*”

Qoy

Yuvosh va itoatkorlik timsoli.

“*Qonaq qoydan juwas.*”

At

Erkinlik va harakat ramzi.

“*Atań barında at tanı, anań barında qız tanı*”

Bu tildagi maqollarda zoonimlar kollektiv tajriba va tabiat bilan uyg‘un yashash konseptini ifodalaydi.

Ingliz tilida zoonim komponentli maqollar. Ingliz tilida zoonimlar ko‘pincha shaxsiy xususiyat va individual xulqni ifodalaydi.

Fox

Ayyorlik: “*As sly as a fox.*”

Wolf

Yirtqichlik va xavf: “*A wolf in sheep’s clothing.*”

Sheep

Itoatkorlik va ko‘r-ko‘rona ergashish.

“*An army of sheep led by a lion can defeat an army of lions led by a sheep*”

Horse

Kuch va mehnat: “*Work like a horse.*”

Ingliz maqollarida zoonimlar ko‘proq individual xulq va psixologik baholashga xizmat qiladi.

Qiyosiy lingvokognitiv tahlil. Zoonim komponentli maqollar uch tilda ham inson xulq-atvorini hayvon obrazlari orqali konseptuallashtirishga asoslanadi. Bu holat kognitiv tilshunoslikdagi asosiy tamoyillardan biri – inson abstrakt tushunchalarni konkret tajriba orqali anglaydi – degan qarash bilan izohlanadi. G. Lakoff va M. Johnson ta’kidlaganidek, metafora tafakkurning

asosiy mexanizmi bo‘lib, inson o‘z tajribasidagi bir soha orqali boshqa sohani tushuntiradi [Lakoff, 1980].

Konsept	O‘zbek	Qoraqalpoq	Ingliz
Ayyorlik	Tulki	Túlki	Fox
Yirtqichlik / tajovuz	Bo‘ri	Qasqır	Wolf
Mehnat / kuch	Ot	At	Horse
Itoatkorlik / yuvosh_lik	Qo‘y	Qoy	Sheep

Z. Kövecses metaforalar madaniyatga bog‘liq holda shakllanishini ko‘rsatib, hayvon obrazlari orqali berilgan baholar “tajribaviy asosga ega bo‘lgan madaniy modellar” ekanini qayd etadi [Z. Kövecses, 2010; 57]. Shu jihatdan o‘zbek va qoraqalpoq tillarida ot obrazi ijobiy bahoga ega bo‘lsa, ingliz tilida ham horse kuch va mehnat bilan bog‘lanadi – bu universal tajriba modeli mavjudligini ko‘rsatadi. Uchala tilda ham inson xulqi hayvon modeli orqali tushuntiriladi. Bu hodisa Lakoff nazariyasidagi konseptual mapping jarayoniga mos keladi [G. Lakoff va M. Johnson, 1980; 87].

Metaforik tafakkur paremiologik birliklarning asosiy shakllanish mexanizmi hisoblanadi. W. Mieder maqollarni “xalq tajribasining metaforik formulalari” deb ta’riflaydi [W. Mieder, 2004; 67].

Hayvon nomlari insonning axloqiy va psixologik sifatlarini baholash vositasi sifatida ishlaydi. O‘zbek tilida zoonimlar axloqiy baholash bilan chambarchas bog‘liq. N.Mahmudov til birliklari milliy madaniyatni aks ettirishini ta’kidlab, hayvon obrazlari orqali berilgan baholar xalqning qadriyat tizimini ko‘rsatishini qayd etadi [Mahmudov, 2012: 34].

Qoraqalpoq tilida zoonimlar xalqning chorvachilik hayoti bilan bog‘liq tajribasini aks ettiradi. Etnolingvistik tadqiqotlarda hayvonlar xo‘jalik tajribasi bilan uzviy bog‘langan madaniy belgilar sifatida talqin qilinadi. Ingliz tilida zoonimlar ko‘proq individual xulq va psixologik tiplarni ifodalaydi. Kövecses ingliz metaforalarida shaxsiy sifatlar markaziy o‘rin tutishini ko‘rsatadi [Kövecses, 2005: 86]. Demak, universal metaforik model saqlanadi, biroq konseptual mazmun milliy madaniy tajriba asosida modifikatsiyalanadi.

Zoonimlarning ramziy-semiotik tabiati. Zoonim komponentli maqollar til tizimida faqat nominativ birlik emas, balki madaniy-belgili (semiotik) birlik sifatida faoliyat yuritadi. A.Wierzbicka til birliklari milliy madaniy ma’nolarni “kalit so‘zlar” orqali saqlashini ta’kidlaydi; zoonimlar ham shunday madaniy kalit vazifasini bajaradi [Wierzbicka, 1997: 83].

Masalan:

Bo'ri → xavf, tajovuz

Tulki → makkorlik

Ot → sadoqat, kuch

Qo'y → itoatkorlik

Bu yerda zoonim denotativ ma'nodan konnotativ–ramziy ma'noga o'tadi. R.Langacker kognitiv semantikada bunday jarayonni konseptual tuzilmaning kengayishi sifatida izohlaydi [Langacker, 2008]. Hayvonning real xususiyati inson xulq modeli bilan bog'lanadi va natijada madaniy konsept yuzaga keladi.

Shu bois zoonim komponentli maqollar: milliy tafakkur stereotiplarini aks ettiradi; axloqiy baholashni yashirin tarzda uzatadi; madaniy kod sifatida kollektiv ongda mustahkamlanadi.

W.Mieder fikricha, maqollar “xalq donoligining kodlangan shakli” bo'lib, zoonimlar bu kodning obrazli tashuvchisidir [Mieder, 2004; 96]. Lingvokognitiv nuqtai nazardan, bu birliklar konseptual xaritalash va ramziy-semiotik belgilash orqali inson tajribasini tuzadi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki:

1. Zoonim komponentli maqollar inson xulqini hayvon modeli orqali tushuntiradi.

2. Har bir tilda hayvon obrazlari milliy madaniyat bilan bog'langan.

3. Konseptual metafora asosiy mexanizmdir.

4. Zoonimlar paremiologik tizimda madaniy kod vazifasini bajaradi.

Xulosa

O'zbek, qoraqalpoq va ingliz tillaridagi zoonim komponentli maqollar lingvokognitiv birlik sifatida xalq tafakkuri, baholash tizimi va madaniy tajribasini aks ettiradi. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, hayvon obrazlari universal metaforik modelga ega bo'lsa-da, ularning semantik yuklamasi har bir xalqning tarixiy va madaniy tajribasi bilan belgilanadi. Zoonim komponentli maqollarni lingvokognitiv jihatdan o'rganish milliy tafakkur modellarini aniqlash, madaniyatlararo o'xshashlik va farqlarni ochish hamda paremiologiyaning nazariy asoslarini boyitishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Ashurova, D.U. Kognitiv tilshunoslik asoslari. Toshkent: Mumtoz so'z, 2012
2. Kövecses, Z. Metaphor in Culture: Universality and Variation. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
3. Kövecses, Z. Metaphor: A Practical Introduction. Oxford: Oxford University Press, 2010.
4. Lakoff, G., & Johnson, M. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
5. Langacker, R. W. Cognitive Grammar: A Basic Introduction. Oxford: Oxford University Press, 2008.

6. Mahmudov, N. Til va madaniyat. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi nashriyoti, 2012.
7. Mieder, W. Proverbial Wisdom in World Literature. New York: Peter Lang, 1993.
8. Mieder, W. Proverbs: A Handbook. Westport, Connecticut: Greenwood Press, 2004.
9. Rahmatullayev, Sh. O‘zbek frazeologiyasining ba’zi masalalari. Toshkent: Fan nashriyoti, 1983.
10. Wierzbicka, A. Understanding Cultures through Their Key Words. Oxford: Oxford University Press, 1997.
11. Mavlyanov, S. (2023). O ‘zbek tili diplomatik terminlarining semantik tasnifi. *Uzbekistan: Language and Culture*, 4(4).
12. Muhammadiyeva, D. TARJIMA MATNLARDA FRAZEMALARNING PROYEKSIYASI PROJECTION OF PHRASES IN TRANSLATED TEXTS. O ‘ZBEK TILI TARAQQIYOTI VA XALQARO HAMKORLIK MASALALARI.
13. Shamsieva Manzura Bababekovna. (2025). COGNITOTYPES OF LANDSCAPES IN THE EPIC “LISON UT-TAYR” BY ALISHER NAVOI. *International Multidisciplinary Journal for Research & Development*, 12(02). Retrieved from <https://www.ijmrd.in/index.php/imjrd/article/view/2580>
14. Sirojiddinov, S., & Normurodova, N. (2019). Pragmatics and Cognition: Intention and Conceptualization in Discourse. *International Journal of Engineering and Advanced Technology*, 9(1), 2888-2893.
15. Vafo, Muhayyo - Orazova, Iqbol. “ALİ ŞÎR NEVÂÎ’NİN “LEYLİ VE MECNUN” MESNEVISİNDE DİNÎ TASAVVURLARIN ‘CAN’ MERKEZLİ DEYİMLERİN OLUŞUMUNA ETKİSİ”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 115 (September 1, 2025): 601-614. <https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1614109>.
16. Рашидова, Н. Б. (2024). НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА (НА ПРИМЕРЕ ТУРЕЦКОГО ЯЗЫКА). *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4(25), 23-27.
17. Turdieva, K. Z., & Tursunaliyeva, A. M. (2023). Problems of Understanding and Translating Homonyms in the Artificial Intelligence System. *INTERNATIONAL JOURNAL OF LANGUAGE LEARNING AND APPLIED LINGUISTICS*, 2(5), 63-67.
18. K M. Thematic groups of lexical units in "Kutadgu bilig" Open Access journal of Science. MedCrave. 2 (Issue 2), P146-148
19. B Abdushukurov, L Sindorov The Phenomena Of Semantic Widening And Narrowing In “Hibatul-Hakayik” THE AMERICAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE ..., 2020